

Олександр Волков

ВИПРАВДАННЯ НЕПРИМИРЕННОСТІ В ПРОТЕСТНОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається виправдання непримиренності у протестному дискурсі, підстави для звинувачення, що зумовлює агресивність, санкціонування насильства. Виділяється дискурсивна етика для чужого, яка ґрунтується на тотальному запереченні; а також етика для свого, яка припускає наділ свого тільки позитивними властивостями. Досліджується комплементарна діалектика протестного дискурсу, в якій протилежні сенси існування утворюють цілісність.

Ключові слова: протестний дискурс, сенс, непримиренність, санкціонування насильства, свій і чужий, комплементарна діалектика.

В статье рассматривается оправдание непримиримости в протестном дискурсе, основания для обвинения, что обуславливает агрессивность, санкционирования насилия. Выделяется дискурсивная этика для чужого, которая основывается на тотальном отрицании; а также этика для своего, которая предполагает наделение своего только позитивными свойствами. Исследуется комплементарная диалектика протестного дискурса, в которой противоположные смыслы существования образуют целостность.

Ключевые слова: протестный дискурс, смысл, непримиримость, санкционирование насилия, свой и чужой, комплементарная диалектика.

In the article acquittal of irreconcilability is examined in protest discourse, grounds for a prosecution, that обуславливает aggressiveness, sanctioning of violence. Discursive ethics for stranger, which is based on a total denial, is selected; and also ethics for своего, which supposes allotting it only by positive properties. Komplementarnaya dialectics of protest дискурса, in which opposite senses of existence form integrity, is probed.

Key words: *protest discourse, sense, irreconcilability, sanctioning of violence, it and stranger, комплиментарная dialectics.*

Актуальність дослідження зумовлена потребою виявлення закономірностей соціальних процесів, які залежать від когнітивних змін. Цей аспект безпосередньо пов'язаний з вивченням політичного дискурсу, в першу чергу його етичних підстав, що знайшло свій вираз у роботах з етики дискурсу [2, 8]. Основна мета полягає у виявленні підґрунтя протестного дискурсу, зокрема сенсів існування, яке реалізується у ньому, тим самим конструюють реальність; відповідно, основними завданнями є виявлення основних сенсів існування, їхній вплив на характер конструювання й стан справ, критика положення партикулярної етики протестного дискурсу; новизна полягає в розгляді політичного дискурсу як форми виразу сенсів існування, які безпосередньо впливають на своєрідність здійснення в політичній практиці.

а) непримиренність

Дискурс "суб'єкта-в-собі" не припускає наявності іншого, проте у протестному дискурсі ми спостерігаємо *розшарування суб'єкта на свого і чужого*, яким стає інший. Чому відбувається це розшарування? Чим воно викликане? Це пов'язано з інверсією владних відносин, внаслідок чого наказуючий та виконуючий міняються місцями; інверсія активізує протистояння усередині суб'єкта, розриваючи суб'єкт на своїх і чужих, тому *непримиренність* стає однією з норм існування; непримиренність – складова етики для чужого, в якій чужий перетворюється на об'єкт тотального звинувачення. Дж. Шарп у своїй знаменитій книзі "Від диктатури до демократії", досліджуючи природу тоталітаризму, виділяє саме непримиренність як основоположний крок у боротьбі проти узурпації влади, проте він не враховує того моменту, що непримиренність не тільки руйнує вертикаль влади, але й формує етику для чужого, норми якої суперечать як абсолютній, так і універсальній етиці [9]. Етика, яка породжує моральне чудовисько у людській зовнішності, – ця суперечність зумовлена тим, що непримиренність гранично релятивізує етичні норми, що породжує всюдозволеність, тобто свавілля; неможливість для угод, компромісів призводить до

того, що протестний суб'єкт привласнює собі право на володіння істиною; таким чином, протистояння проти тоталітаризму призводить до виникнення ще агресивнішого політичного режиму, за допомогою якого реалізує себе протестний суб'єкт. У протистоянні усередині протестного суб'єкта може перемогти тільки той, хто проявляє велику жорстокість, нетерпимість, невизнання, хто здатний повністю відмовитися від принципів універсальної етики, верховенства принципів гуманізму; при оголошенні тоталітаризму втіленням зла, відбувається санкціонування насильства, тим самим, відмова від милосердя, дружельності, благородства тощо. Дж. Шарп навіть не ставить питання, яким чеснотам відповідають його принципи ненасильницької боротьби, а головне, відстоювання яких етичних норм вони припускають, а вони породжують етику для чужого, і, як наслідок, протестного суб'єкта, який реалізує себе в ненависті, невизнанні, приниженні чужого, отже, протистояння проти тоталітаризму призводить до виникнення ще агресивнішої форми тоталітаризму. Але хіба може бути моральність аморальною? Як це не парадоксально, ми повинні визнати наявність таких етичних норм, і прикладом негативної моральної системи, можливо, якраз є етика для чужого, сутність якої як сукупності норм полягає в тому, щоб виправдати насильство, і в першу чергу так, як воно реалізується в дискурсі; тому книгу Дж. Шарпа можна вважати своєрідним виправданням насильства, яке здійснюється в комунікативному середовищі, за своєю суттю вона – апологія дискурсивного насильства, оскільки автор будує своє дослідження, спираючись на етику для чужого, – ця книга фактично є рекомендаціями з формування протестного суб'єкта; а її зміст дозволяє наново поставити деякі питання соціальної філософії, головне питання, що є політичний суб'єкт? Вона ж допомагає зрозуміти, що суб'єкт виникає у дискурсивній практиці, а його особливості визначаються маніфестацією сенсів, які утворюють зміст свідомості. Дж. Шарп виходить із того, що якщо навмисно провокувати артикуляцію певних сенсів існування, то можна сформувати певний спосіб поведінки, в цьому випадку, протестний; таким чином він вказує на перспективи конструювання протестного суб'єкта, проте не зрозуміє, що результати його соціальної інженерії будуть для нього несподіваними. Основна мета, яку ставиться у дослідженні, – це зруйнувати тоталітарний режим, проте, одночасно, провокується виник-

нення протестного суб'єкта, за своїми проявами ще аморальнішого, ніж тоталітарний; але у цій роботі ми не знайдемо, що ж розуміється під тоталітаризмом, крім того, що аналіз комуністичного режиму зводиться до створення негативного образу; не знайдемо аналізу дискурсивних практик, хоча є рекомендації з конструювання протестного дискурсу; відсутнє розуміння того, що існування політичного суб'єкта залежить не тільки від політичного режиму, але й від своєрідності культури, історичних традицій, рівня розвитку політичної системи, та інших чинників; а головне, розуміння того, що провокування виникнення протестної свідомості нічого, окрім руйнування не приносить; іншими словами, розуміння і трактування політичного суб'єкта Дж. Шарпом не можна визнати задовільною, а його рекомендації, по суті, є аморальними, а щоб переконатися у правильності цього висновку, треба звернутися до основних положень універсальної етики К.-О. Апеля та теорії комунікації Ю. Габермаса [2, 8]. Принципи ненасильницької боротьби, необхідність використання яких відстоює Дж. Шарп, суперечать також принципам і нормам абсолютної моралі, вироблених людством впродовж історичного розвитку.

б) невизнання

Відзначимо також таку складову етики для чужого й принципу етики ненасильницької боротьби Дж. Шарпа, як *невизнання*, яке є своєрідною формою дискурсивного заперечення, коли навмисно не береться до уваги досконалисть суб'єкта, що виявляється в ефективному продукуванні; й наведемо вислів, що ілюструє положення: "Вони говорять про свої успіхи та досягнення. На нашу думку, ці заяви ні що інше, як введення суспільства в оману. Їх досягнення – тільки цифри на папері, й не більш того. Чи може хто сказати, що він почав жити краще?" У цьому випадку невизнання переходить у заперечення певних досягнень, але заперечення очевидного і є приниження, що, отже, припускає піднесення того, хто принижує, тому той, хто принижує, постає як абсолютний досконалий. Звернемо увагу, що якщо підданський суб'єкт абсолютизує свою недосконалість, то протестний, навпаки, досконалисть, хоча не має для цього ніяких підстав; при цьому абсолютизація досконалості характерна також і для імперського суб'єкта, але вона не заважає усуненню недосконалості, – абсолютизація досконалості

протестним суб'єктом має своїм результатом не протистояння недосконалості, а знищення чужого, оскільки останній і виступає уособленням недосконалості.

Звертаючись до розгляду абсолютизації досконалості, ми тим самим звертаємося до розгляду етики для свого; і перший крок – це абсолютизація досконалості самого себе; це означає, що свій не в змозі зробити зло, а всі його вчинки є свідченням таких чеснот, як проходження принципу блага, доброзичливість тощо, таким чином, етика для свого відрізняється тим, що свій бачиться як живе божество, якому необхідно поклонятися, а відсутність поклоніння вже розглядається як злочин проти моралі. Нагадаємо, що для підданського суб'єкта критика є своєрідною формою самоприниження; критика ж свого у протестному дискурсі у принципі неможлива, оскільки вона трактується як його приниження, тому будь-яка критика викликає жорстке протистояння. До чого приводить абсолютизація досконалості своїх? Вона дозволяє вивести з підпорядкування норм універсальної етики, тому будь-які моральні звинувачення, які виходять з боку чужого, не беруться до уваги; будь-який вчинок, навіть злочин, виправдовується, якщо він здійснений щодо чужих; водночас, етика для своїх близька універсальній етиці, оскільки свої утворюють замкнуте ціле, і серед них визнається можливість йти на компроміс та добиватися консенсусу; але у сфері своїх використовуються абсолютні норми відношення до чужого як втілення недосконалості. Отже, ми зверталися до особливостей етики імперського, підданського та протестного суб'єктів, і з'ясували, що кожна має свої нормативи, які використовуються при оцінюванні вчинків у відповідних суб'єктах; ми окремо зупинилися на етиці протестного суб'єкта, і звернули увагу на те, що абсолютизація досконалості своїх призводить до відхилення інших моральних норм, зокрема норм універсальної етики, хоча вона й діє в межах своїх. Імперський суб'єкт також абсолютизує досконалість саму себе, але такі його якості, як самокритичність і неприйняття недосконалості є підставою для використання норм універсальної етики, хоча щодо іншого він нічим не відрізняється від протестного; але в деяких ситуаціях він здатний підкорятися нормам цієї етики, особливо в тих випадках, коли він зацікавлений в іншому. Протестний суб'єкт відрізняється нестабільністю, оскільки у ньому відбувається інверсія влади; його агресивність отримує виправдання в абсолю-

тизації своєї досконалості, тому він не здатний ні на які компроміси; отже, основний імператив – це боротьба проти чужого, боротьба до перемоги, тобто до захоплення влади, тому вислів: “Кожному – своє!”, – можна вважати найбільш точним виразом сутності суб’єкта, при цьому кожен – це свій або чужий; відповідно для своїх – одні моральні норми, для чужих – абсолютно інші, тому за злочин проти своїх повинне невідворотно йти покарання, а злочин проти чужих не тільки не карається, але й заохочується; вищими чеснотами стають мужність, відвага, рішучість. Вислів: “Кожному – своє!”, – вказує на біполярність моралі протестного суб’єкта, на її внутрішню суперечність, і ми підкреслюємо у ній наявність діалектичних суперечностей, суперечностей комплементарного характеру.

с) комплементарна діалектика

Діалектика моралі протестного суб’єкта припускає істинність протилежних оцінок одного й того ж вчинку, наприклад, вбивство чужого виправдовується, водночас, не виправдовується вбивство свого, а джерелом суперечностей виявляється розмежування суб’єкта на своїх і чужих. Що ж є комплементарна діалектика? У німецькій класичній філософії діалектика – це вчення про боротьбу протилежностей; діалектика Г. Гегеля, який пояснює становлення у “Науці логіці” таким чином: “*Чисте буття* утворює початок, тому воно в один і той же час, є і чиста думка, і невизначена проста невизначеність, а перший початок не може бути чим-небудь опосередкованим і визначеним”, – і далі: “Це чисте буття є *чиста абстракція* і, отже, *абсолютно негативне*, яке, узятє також безпосередньо, є чисте ніщо”, – і далі: “Точно також і *ніщо* як безпосереднє, рівне самому собі, є, навпаки, *те ж саме*, що і *буття*. Істину, як буття, так і ніщо не представляє єдність їх обох, ця єдність є становлення” [5, 217, 220, 222]. Отже, чисте буття та ніщо утворюють єдність, яка і є становлення. У комплементарній діалектиці єдність зберігається, але характер протилежності істотно змінюється: це не суперечності між буттям і ніщо, а суперечності між щось даним, наприклад, сенсами існування, спільність яких зумовлює становлення; суперечність полягає в тому, що сенси існування утворюють несумірне ціле, в якому найхімернішим чином поєднуються протилежності, незважаючи на їх суперечність, вони утворюють єдине ціле, з руйнуванням якого, змінюється буття

суб'єкта. Що ж тоді становлення? Становленням буде здійснення сенсів існування, відповідно, воно буде іншим залежно від їхньої своєрідності, наприклад, імператив вдосконалення імперського суб'єкта припускає відмову від старого, верховенства критики, зусилля при подоланні перешкод тощо; вимога протестного суб'єкта: “Кожному – своє!”, – руйнування саме себе зсередини. Нагадаємо, що мова йде про “суб'єкта-в-собі”, тобто суб'єктові, який замикається сам на собі, а його дискурс – це розмова з самим собою; саме у такому дискурсі відбувається встановлення основних сенсів існування. Таким чином, комплементарна діалектика політичного суб'єкта описує його становлення як реалізацію сенсів існування; отже, в комплементарній діалектиці, екзистенційній за своїм змістом, підґрунтям становлення є наявність спільності протилежних сенсів, утворюючих єдність і, відповідно, їх здійснення, так і руйнування цієї спільності, перехід в іншу протилежність, що припускає інший стан суб'єкта.

d) руйнування самого себе

Поставимо таке питання: чому протестний суб'єкт руйнує сам себе? Нагадаємо, що основним сенсом існування протестного суб'єкта ми виділили незадоволеність; взагалі його сенси відрізняються деструктивною спрямованістю. Оскільки переживання сенсів має характер рефлексії, здійснення деструктивних сенсів існування позначається на самому суб'єктові, зокрема в розмежуванні на своїх і чужих; тому протистояння у протестному суб'єктові “природним” чином припускає руйнування суб'єкта як цілого. Отже, становлення протестного суб'єкта зумовлене наявністю суперечностей між своїми й чужими, які прагнуть зруйнувати один одного, що говорить про наявність особливого роду діалектики – комплементарній, яку не слід ототожнювати з негативною діалектикою; неможливість ототожнення пов'язано з тим, що не будь-яке становлення обов'язково припускає негацію, зокрема протестний суб'єкт виключає заперечення своїх. Нагадаємо, що прояв негативності, за Т. Адорно, знаходить вираз у прагненні свободи, “яка повинна досягатися за всяку ціну”: “Свободою, якою звичайно гордиться індивід, була, як це вперше відзначив Гегель, негативністю, негативним, насмішкою над дійсною свободою; вона була виразом випадковості долі кожної окремої людини, уготованої

йому суспільством. Реальна потреба у тій свободі, яка повинна досягатися за будь-яку ціну (що особливо привертає ультраліберальних ідеологів), є всього лише камуфляжем, вона маскувала тотальну соціальну необхідність, що примушувала індивіда до "ruggedness" заради врятування власного життя, ради того, щоб просто вижити. Самі уявлення та поняття [про свободу] настільки абстрактні, що вони повністю тотожні", – і далі: "Карикатурою образу свободи буржуазного індивіда виявляється картина, сюжетом якої є необхідність поступати і діяти вільно" [1, 237-238]. Така негативність зовсім не прозора (швидше, навпаки – її прозорість і є вимогою, пред'являє поняття закону); стосовно кожного окремого індивіда виступає як випадок, продовження містичної долі. Ця негативність і несе в собі життя, ту з її сторін, яка послужила назвою для фортепіанної п'єси Шуберта "Бури життя" [там само]. Негативність, за Т. Адорно, має у буржуазному суспільстві універсальний характер; на наш погляд, саме вона є характерною для протестного суб'єкта.

е) свобода як обґрунтування насильства

Зауважимо, що прагнення до свободи протестного суб'єкта також виявляється "непрозорим", і раніше ми вже показали її суперечності, але що таке непрозорість у цьому випадку? Непрозорість полягає в тому, що суб'єкт приховує від себе свою суперечність, і упевнений у своїй цілісності та абсолютній досконалості, – саме для цього конструюється партикулярна етика для своїх, яка за функціями дуже близька до ідеології, оскільки у ній отримує виправдання певний стиль існування; наприклад, стиль існування імперського суб'єкта визначається прагненням до панування, а протестного – потребою в інверсії влади. Щоб зняти непрозорість, ми показали розшарування протестного суб'єкта на своїх і чужих; далі, на відміну від Т. Адорно, ми негативність доповнюємо позитивністю, при цьому, як стає очевидним, співвідношення й зміст негативності та позитивності залежить від модусу свідомості, відповідно, вони розрізнятимуться у імперського, підданського та протестних суб'єктів. У основі як позитивності, так і негативності, покладені норми партикулярної етики, – ця етика має не трансцендентний, а іманентний характер, оскільки визначається модусом свідомості суб'єкта. Продукування, тобто становлення суб'єкта, залежить від співвідношення і особливостей негативності і по-

зитивності, від форм їх прояву; наприклад, відсутність ефективного продукування у протестного суб’єкта пояснюється тим, що негативність має деструктивний характер, і спрямована на самого себе, оскільки чужий – це локальний суб’єкт, а позитивність обмежена тільки своїми. Дисгармонія, яка відрізняє протестний суб’єкт, яка зумовлена незадоволеністю стану влади, виражається у постійній напруженості стосунків, агресивності, відповідно, відсутність умов для творення, прояву творчих здібностей індивідуальностей; негативність може привести до тотального заперечення влади, отже, до анархії і свавілля. Зазначимо, що анархія виникає як реакція на державне насильство, з цього приводу М.О. Бакунін пише: “Отже, задоволення народної пристрасті й народних вимог для класів імущих і таких, що управляють рішуче неможливо, тому залишається тільки одне засіб – *державне насильство*, одним словом, *Держава*, тому що Держава саме і означає *насильство*, панування за допомогою насильства, замаскованого, якщо можна, і, у крайньому випадку, безцеремонного і відвертого” – і в кінці роботи: “... для того, щоб наш селянин і наш фабричний робочий не відчував себе самотнім, а знав би, навпаки, що за ним, під тим же гнітом, та зате і з тією ж пристрастю і волею звільнитися, коштує величезний, незліченний світ до загального вибуху підготовлюваних мас чорноробів” [3, 314, 523]. Як відомо, мета анархістів – “загальний вибух”. Тому зміст теорії анархізму, як ніякий інший, збігається з сенсами існування протестного суб’єкта; наприклад, у теорії анархізму ми не знайдемо конкретних рекомендацій з облаштування суспільства, але є обґрунтування революційної боротьби, зокрема М. О. Бакунін займається виявленням того, яким чином звільнити пристрасть до звільнення. Що таке пристрасть до звільнення? Безумовно, вона має іманентний характер і характеризується присутністю свободи, але викликає сумнів виділення пристрастей як загального джерела існування, при цьому, абсолютно очевидно, пристрастей руйнівних, які повинні породити “загальний вибух”; пристрасті такої сили можуть виявитися настільки руйнівними, що знищують суб’єкта як ціле; при цьому пристрасть включає насильство, про своєрідність якого умовчує М. О. Бакунін, і це насильство не обмежується нормами, на відміну від насильства з боку держави. Це насильство засноване на свавіллі, яке призводить до хаосу; і якщо інститути держави певною мірою здатні захистити від

свавілля, у час свободи наступає стан загальної всездозволеності, тобто беззаконня. Що таке беззаконня? Це зовнішній вираз пристрасті до свободи. Наскільки руйнівне це свавілля, можна зрозуміти, звернувшись до дискурсивної практики часів революційних подій, тому наведемо вислів, найбільш типовий для революційного дискурсу: “На вулицю вийти неможливо. Стріляють ні в чому не повинних людей. Ніхто не може захити від грабежу й насильства, які прийняли масовий характер. Хіба це свобода, про яку ми мріяли?” Зауважимо, що подібні вислови можна знайти в записках М. Горького, свідка революційних подій 1917 року у Росії [6]. Теоретичні припущення основоположників анархізму повністю були спростовані революційною дійсністю, оскільки втілення пристрасті до звільнення призвело не до звільнення народних мас, а до тотального свавілля.

ВИСНОВКИ:

1. Етика для чужого припускає непримиренність як підґрунтя для тотального звинувачення, яке не тільки сприяє руйнуванню вертикалі влади, але призводить до виникнення ще агресивнішого політичного режиму, в якому санкціонується насильство, і тим самим виявляється відмова від норм гуманізму.

2. За допомогою дії на дискурс можливе конструювання суб'єкта, що володіє певним модусом свідомості; проте при конструюванні варто мати на увазі необхідність відповідності стану свідомості позитивним етичним нормам, інакше можна “породити руйнівника”.

3. Одним із основних принципів дискурсивної етики для чужого є невизнання, яка знаходить вираз у тотальному запереченні чужого, водночас, приписування самому собі абсолютної досконалості; навпаки, оптика етики дискурсу для свого припускає бачення себе тільки з позитивного боку, крім того, наділ чудовими властивостями, що стає причиною неприйняття будь-якої критики, а також дозволяє вивести себе з підпорядкування нормам універсальної етики.

4. Основна суперечність протестного суб'єкта полягає у тому, що він використовує одні моральні норми для своїх, а інші для чужих, які багато у чому прямо суперечать один одному, наприклад, якщо злочин проти своїх обов'язково повинен припускати покарання, то злочин проти чужих є героїчним вчинком.

5. Особливість комліментарної діалектики протестного дискурсу, на відміну від діалектичної, є у тому, що вона припускає

наявність протилежних сенсів існування, утворюючих єдність, наприклад, вимога досконалості для чужого і допущення недосконалості для своїх; суперечності припускають взаємно один одного, а при усуненні одного з них і відбуваються зміни не тільки у стані суб'єкта, але і положення справ.

6. Наявність у свідомості протестного суб'єкта деструктивних сенсів існування припускає його руйнування як цілого, що зумовлено тим, що заперечення недоліків приймає маніакальний характер і трансформується в тотальне заперечення саме себе; одним із основних деструктивних сенсів, реалізація яких призводить до руйнування протестного суб'єкта, є свобода як обґрунтування насильства.

7. Деструктивна дія пов'язана з переживанням обурення, що досягає ненависті щодо чужого, що призводить до нездатності використовувати розум, домінування негативних переживань і використання негативної номінації в дискурсі.

Література:

1. Адорно Т. В. Негативная диалектика: Пер. с нем. Е. Л. Петренко. – М.: Научный мир, 2003.
2. Апель Апель К.-О. Трансформация философии. – Пер. с нем. В. Куренного, Б. Скуратова. – М.: Логос, 2001.
3. Бакунин М. А. Философия. Социология. Политика / Вступ. ст. и подгот. текста и прим. В. Ф. Пусторнакова. – М.: Правда, 1989.
4. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова, пред. П. П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философский наук: В 3-х т. – Т. 1. Наука логики. / Отв. ред. Е. П. Ситковский. – М.: Мысль, 1974.
6. Горький М. Несвоевременные мысли. – М., 1990.
7. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. – Т. 45.
8. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие: Пер. с нем. / Под ред. Д. В. Скляднева. – Изд. 2. – СПб, 2006.
9. Шарп Дж. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения // www.psyfactor.org.sharp3.html